

Gevaarlijke kennis (Giordano Bruno, 1548-1600)

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

Schriftlezing Oude Testament: Genesis 2, 8-9

Schriftlezing Brieven: Romeinen 1, 16-23

Schriftlezing Evangelie: Lucas 4, 1-13

Inleiding

Wij zijn eraan gewend dat gedachten vrij zijn. Maar dat is eigenlijk heel bijzonder. Op het Campo dei Fiori te Rome staat een beeld staat een standbeeld van een moedig mens die op 17 februari 1600 werd verbrand omdat hij zei wat hij dacht. Je hoeft het niet met Giordano Bruno eens te zijn, om zijn vrijmoedigheid te waarderen. Evelyn Beatrice Hall schreef eens: 'Ik keur af wat u zegt, maar ik zal tot in de dood uw recht verdedigen om het te zeggen.' Wie stierf ook weer met een beroep op God aan het kruis, vanwege zijn vrijmoedigheid mensen te zeggen waar het op stond? *Thema: Gevaarlijke kennis (Giordano Bruno, 1548-1600)*

Gemeente van Christus, in God geloven kan nooit betekenen dat er van een mens wordt gevraagd de ogen te sluiten voor wetenschap.¹ Dit klinkt misschien vandaag als een onschuldige opmerking, maar dat is wel eens anders geweest. Het stellen van vragen en het verwerven van kennis zou gevaarlijk zijn en mensen hoogmoedig maken en afleiden van God.

Ik heb me vaak afgevraagd, waarom staan er nu *twee* bijzondere bomen in het midden van de tuin van de schepping? Het was toch een mooier beeld geweest als er in het midden één boom had gestaan, de levensboom, symbool voor alles wat leeft. Dat is zo in de Edda, waarin de Noordse mythologie staat opgetekend. Daar staat één boom centraal: de levensboom. Maar in de bijbel, in Genesis staat er naast de levensboom in het paradijs nóg een boom en dat is een hele gevaarlijke. Het is de boom van de kennis van goed en kwaad. Het is niet voor niets dat God de mens verbiedt om van die boom te eten. Zolang je wilt leven in de statische gelukzaligheid van het paradijs kun je niets met kennis van goed en kwaad. God zegt:

Van alle bomen in de tuin mag je eten, maar niet van de boom van de kennis van goed en kwaad; wanneer je daarvan eet, zul je onherroepelijk sterven.²

De oude bijbelschrijvers hebben beseft dat gelukzalig eeuwig leven niet samen gaat met denken, nieuwe

verklaringen van fenomenen onderzoeken, afwegen, keuzes maken, ethiek en ontwikkeling. Ons leven is spannend, juist omdat het reliëf heeft. Wij zijn blij als iets goed gaat, juist omdat we weten dat het ook fout kan gaan. Ons leven is dynamisch. Daarom is er geschiedenis. Zo dragen wij verantwoordelijkheid. Dat gaat niet samen met het paradijs.

Maar eenmaal buiten het paradijs gedacht, staat het de mens vrij alles te onderzoeken. Sterker nog, de apostel Paulus gelooft dat God zich bekend maakt door de hele schepping. Zo gezien gelooft Paulus zijn er twee bronnen van kennis: de eerste is de openbaring, het Godswoord, het heil dat aan de mens wordt aangezegd, de tweede is de ervaring. Dus terwijl God zich door de wet, de heilige Schrift en Jezus Christus heeft geopenbaard aan de gelovigen, hebben niet alleen zij, maar ook de ongelovigen een open bron, dat is de schepping. Die is het observeren waard, juist als het gaat om God. Paulus schrijft:

[Gods] onzichtbare eigenschappen zijn vanaf de schepping van de wereld zichtbaar in zijn werken, zijn eeuwige kracht en goddelijkheid zijn voor het verstand waarneembaar.³

Dat is niet mis. Feitelijk stelt Paulus dat iedereen die goed oplet in de natuur God op het spoor kan komen. Ook hoor ik de apostel zeggen dat je om te geloven je verstand niet hoeft uit te schakelen, integendeel. Wie in God gelooft zet daarmee geen oogkleppen op, maar doet ze juist wijd open en kijkt vol verwondering om zich heen in de wereld omdat hij in die veelheid van leven, Gods scheppende hand herkent. In dit licht vullen Schrift en natuur elkaar aan. Uit beide kun je leren over Gods liefde.

Elk jaar op 17 februari wordt er gedemonstreerd op het Campo dei Fiori, de Bloemenmarkt, in de oude binnenstad van Rome, niet ver van het Sint Pieterplein. Het zijn geen stakende buschauffeurs, maar wetenschappers. Zij brengen hulde aan Giordano Bruno bij zijn standbeeld. Bruno is voor hen een martelaar voor wetenschap, vrije gedachten en het vrije woord. Hun betoging is vóór vrijheid van wetenschap en tegen het inperken daarvan. Ook gisteren is dat weer gebeurd en het is eigenlijk razend

actueel, nu het bestaan van feiten wordt aangevochten, niet alleen in de media, maar in toenemende mate ook door machthebbers. Er is een nieuwe trant om opzettelijk feiten te vervalsen. Politici zijn uit op effect en nemen het met de waarheid niet zo nauw. Daar is in de digitale wereld volop gelegenheid toe. En controleren is vaak helemaal niet zo gemakkelijk. Om betekenis te krijgen moeten feiten geïnterpreteerd worden, dat is waar. Feiten zonder verband is een massa informatie waar geen touw aan vast te knopen is. Maar daarom is het nog steeds niet wetenschappelijk verantwoord om er maar wat op los te fantaseren of om feitelijke informatie, vanwege allerlei belangen, te verdonkeremanen of om wetenschappelijk onderzoek te verbieden, wanneer de uitkomst ongelegen komt voor autoriteiten.

Dit jaar is het 418 jaar geleden dat Bruno daar op de brandstapel werd gezet, na een proces dat zes jaar had geduurd. Zijn tijdgenoten wisten met deze Bruno geen raad. Het was de tweede helft van de 16e eeuw en overal in Europa waren gewelddadige godsdienstig geladen conflicten aan de gang. Bruno was een lastpak. Hij had overal een mening over en weigerde het om die voor zichzelf te houden. Giordano Bruno was ongelofelijk intelligent en hij had een ijzersterk geheugen. In de orde van de Dominicanen, waar hij als priester lid van was, hield hij het niet uit. Maar ook de calvinisten te Genève deden Bruno in de ban en gooiden hem de stad uit. Hij heeft het geprobeerd in Parijs en in Oxford. Hij zocht een tijdje aansluiting bij Lutheranen in Duitsland. Maar het was telkens opnieuw hetzelfde verhaal. Tenslotte keerde hij teleurgesteld terug naar Italië. Maar toen ging het helemaal fout. Giordano Bruno werd opgepakt en moest zich verantwoorden voor de inquisitie te Rome. Die heeft hem tenslotte tot de dood op de brandstapel veroordeeld.

Wat was er dan zo erg wat deze man beweerde, zodat bijna iedereen hem haatte? Bruno geloofde dat de sterren in feite talloze zonnen zijn en dat om die zonnen, net zo goed als om onze zon, planeten draaien. Maar dat was wel vaker gezegd.⁴ Niet dat de kerk dat leuk vond zulke dingen te horen en het werd vanuit de kerk ook niet openlijk toegegeven dat het waar was. Maar ontkennen dat de aarde het middelpunt van het heelal was, daar kwam je in 1600 niet meer voor op de brandstapel. De doodzonde van Giordano Bruno was dat hij beweerde dat Christus een schijnlichaam had gehad en in feite niet had geleden.⁵ Hij zag God niet als een persoon, maar als een kracht die overvloedig in zijn hele schepping.⁶ Afgeleid daarvan kon Bruno natuurlijk ook niet instemmen met kerkelijke dogma's zoals over de heilige drie-eenheid van Vader, Zoon en heilige Geest. Bruno geloofde niet in de maagdelijkheid van Maria en ook niet dat brood en wijn tijdens de mis letterlijk in het lichaam en bloed

van Christus veranderden, de transsubstantiatie. Ook over de ziel, het ambt van priesters en bisschoppen en het laatste oordeel had hij zo zijn twijfels. U begrijpt, daar worden kerkelijke autoriteiten, Rooms-katholiek of protestant, niet blij van. Net als de priesters in de tijd van Jezus, voelden zij geknaag aan hun macht. Zij konden dat niet verdragen en Bruno moest dood. Maar hij doorzag hun angsten en schijnt tot zijn rechters te hebben gezegd:

Misschien spreken jullie, mijn rechters, dit vonnis met meer angst uit dan waarmee ik het onderga.

Maar Giordano Bruno was ook niet gemakkelijk. Hij was een koppige en eigenlijk onmogelijke man, een beetje de Theo van Gogh van die tijd. Zijn vele aanvaringen overal in Europa hadden niet gemaakt dat hij voorzichtiger was geworden, of dat hij misschien wat tactischer omging met zijn inzichten, zodat hij minder tijdgenoten voor het hoofd zou stoten. Hij had ook helemaal geen zin om te wijken voor belangen die te maken hadden met de politieke macht van het instituut van de kerk.

In 1870 werd het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid afgekondigd. Niet iedereen vond dat een goed idee. Het was ook wel frappant. Op hetzelfde moment dat wereldlijke macht van de paus werd afgebroken (hij verloor zijn gebied dat heel midden Italië omvatte), werd de geestelijke macht verder opgehoogd. De Carbonari, de Italiaanse verzetsgroep, die had gestreden voor de eenheid van Italië, die lang was geblokkeerd door de wereldlijke macht van de paus, richtten in 1889 voor Giordano Bruno een standbeeld op. Het standbeeld staat op de bloemenmarkt, op de plaats waar Bruno is verbrand. Dreigend kijkt Bruno sindsdien in de richting van het Vaticaan. Er is gelukkig wel wat veranderd. Je hoeft het niet met Bruno eens te zijn, om hem het woord en het leven te gunnen. Iemand zei eens: 'Ik keur af wat u zegt, maar ik zal tot in de dood uw recht verdedigen om het te zeggen.'⁷ Bruno is niet echt gerehabiliteerd als zoon van de kerk, laat staan heilig verklaard. Daarvoor was hij natuurlijk teveel een zelferkende ketter, die zich in de kerk ook niet meer thuis kon voelen. Maar paus Johannes Paulus II heeft vlak voor de 400-jarige sterfdag van Bruno, erkend dat de handelwijze van de kerk niet goed was en voor zijn verbranding de excuses van de kerk aangeboden.

Aan de vooravond van het optreden van Jezus in het openbaar zien Matteüs, Lucas en Marcus dat Jezus zich terugtrekt in de woestijn en daar door de duivel wordt verzocht. Is het een feit of een verhaal waarmee de waarheid van zijn optreden wordt verteld? De vierde evangelist kent het verhaal niet, of wil het niet

vertellen. Hij ziet Jezus als het vleesgeworden Woord Gods dat slechts tijdelijk deelneemt in de materiële wereld. Eigenlijk staat het Johannesevangelie dicht bij de opvattingen van Giordano Bruno. Maar de verleidingen waarmee Jezus in het Lucasevangelie wordt geconfronteerd spreken boekdelen, over Jezus als Gods Zoon, over het leven in deze wereld met kennis van goed en kwaad, spreken boekdelen ook over de dood van Giordano Bruno. Wie zich beschouwen wil als een Godgezondene komt in de verleiding mensen op oneigenlijke manier te binden: door hun honger, door hun machtswellust of door hun sensatiezucht. Alle drie deze verzoeken worden door de duivel ten tonele gevoerd. Voor alle drie deze verzoeken is de kerk telkens weer bezwaken. Drie keer zegt Jezus 'nee' en geeft hij antwoord uit de Schriften. Maar Bruno was niet de enige voor wie een koppige houding uiteindelijk heeft geleid tot zijn terechtstelling.

Het 'nee' van Jezus tegen de duivel in de woestijn en zijn kruisiging staan rechtstreeks met elkaar in

verband. De botsing met de manier waarop het er in de wereld aan toegaat, wordt in fragmenten beschreven. Maar wat ook beschreven wordt is het Godsvertrouwen waarmee deze Jezus doet wat God van hem vraagt. Zo is hij onze Heer geworden en zo zijn wij in navolging van hem zijn levende lichaam in deze tijd. Wij leven met gevaarlijke kennis, maar niet zonder geloof.
Amen.

Uitzending en zegen

Zo gaan wij deze Veertigdagen in. Het is onze weg naar het Paasfeest, de weg van Jezus van Nazareth, ooit de gekruisigde, maar vandaag de Opgestane, die ons voorgaat op de weg naar het Koninkrijk van zijn Vader, dat rijk van vrede en recht, waarvan ook wij de burgers mogen zijn.

De genade van Jezus Christus,
de liefde van God,
de gemeenschap van de heilige Geest,
is met jullie allemaal.

Noten

¹Cf. Cohen, F., *Het knagende weten*, Amsterdam 2016.

²Genesis 2, 16b-17.

³Romeinen 1, 20a.

⁴Bijv. Nicolaas van Cusa, Copernicus en Kepler. Zie o.a.: wikipedia

⁵Docetisme (naar Grieks: 'dokeo', schijnen).

⁶Pantheïsme: God is niet persoonlijk, maar valt samen met de natuur.

⁷'I disapprove of what you say, but I will defend to the death your right to say it' (E.B. Hall, onder pseudonym Stephen G. Tallentyre, 1968-1956, in: *The Friends of Voltaire*, London 1906).

Figuur 1: Flammarion houtsnede, maker niet bekend, verscheen voor het eerst in: Camille Flammarion, L'atmosphère: météorologie populaire, 1888

Figuur 2: Giordano Bruno, door Ettore Ferrari (1845-1929), standbeeld Campo de' Fiori, Rome